

ב. פוסט מודרניזם

אנו חיים בעידן בו כל האידיאולוגיות נותרו. אידיאולוגיות לאומיות, חברתיות, ועוד, ששלטו בכיפה לפני דור או שנים, אינן קיימות עוד. וממילא אין למחנך שום זכות לחנך את הניכר עפ"י אידיאולוגיה כל שהיא.

זכותו של הדור הצעיר לעצב את השקפתו עפ"י הבנתו, מושגיו והאופנות הרווחות בתקופתו וממילא אין למחנך מהדור הקודם שום יכולת ושום רשות לחזור לתוך עולמו של הדור הצעיר, להתערב ולקבוע משהו בסולם ערכיו.

ג. פלורליזם

אין אמת מוחלטת בחיינו המודרניים. הכל יחסי. הכל פתוח לרעיונות חדשים, הבאים אלינו מכיוונים שונים. אנו מתוקשרים כיום עם תרבויות שונות, עם תפיסות עולם שונות, עם ערכים שונים ומגוונים. איננו רשאים לקבוע אמת אחת ובלעדית. יש אמיתות רבות. אין אמת אחת, אבסולוטית ואוביקטיבית, אלא יש אמיתות רבות, וסובייקטיביות, ועל כל אחד ואחד לאמץ לו אמת משלו. ממילא הרשות לכל אחד לקבוע את האמת עפ"י הבנתו הסובייקטיבית, ללא כל תלות או השפעה במחנכו.

ד. פרטנות

האנושות נעה מקצה לקצה כמטוטלת. בתחילת המאה שלנו בעיקר שתי תפיסות חברתיות טוטליטריות, הסוציאליזם והנציונליזם. בשתיהן תפסה החברה את המקום המרכזי. הפרט נדחק לשוליים. טובת החברה, או המעמד, או המדינה, הצדיקה לפעמים אפילו את שחיקת הפרט, רמיסתו ודיכוי, לשם הצלחת החברה. התפיסה הטוטליטרית קרסה. הריאקציה לתפיסה זו היא התפיסה ההפוכה, הפרטנות הקיצונית. מכאן זכויות הפרט נטול החובות. התחשבות מירבית בחריג, בשונה, בייחודי, גם אם הדבר עלול לגרום נזק לחברה. הפרט הוא העומד במרכז. רווחתו, הישגיו, נוחיותו ותועלתו של הפרט הם הם העיקר ועל החברה לספק אותם לפרט, לשמור עליהם ואף לטפח אותם.

בעולם פרטני כזה אין מקום לחינוך בכלל ולחינוך לערכים בפרט. כי חינוך פירושו העברת מסרים מהחברה לחניך. החברה צופה מתניכיה שישתלבו בה, שימלאו משימות חשובות, שימשיכו דרך מסוימת, וגם אם יחדשו דרך חדשה, עפ"י דרכם, המגמה היא שיעשו זאת למען הכלל. תפיסה פרטנית שוללת, על

הרשות והחובה לחנך

הרב יעקב אריאל

לכאורה, מאי קא משמע לן? פשוט וברור שלא רק רשאי המחנך לחנך, אלא הוא מצווה על כך ועומד מקדמת דנא לחנך את ילדי ישראל לתורה, למצוות, למידות טובות, לערכי מוסר ותרבות.

אלא שמוסכמות פשוטות וברורות נעשו מסופקות ומערערות ויש לבדוק מחדש. ואכן ראוי לכל דור ודור ולכל מחנך ומחנך לבדוק מחדש את משנתו החינוכית ולוודא שדרכו נכונה היא ושיש לו את מלוא הסמכות לחנך וממילא גם חובה לעשות כן.

הערעורים על סמכות החינוך נובעים מערעורן של כמה אמיתות בחיינו המודרניים:

א. הדמוקרטיה

הדמוקרטיה כידוע אינם רק שלטון הרוב, היא תפיסת עולם שוויונית, שבה לכולם זכות שווה להשתתף בהכרעות מדיניות (ומכאן זכות הרוב). יתירה מזאת, השוויוניות סותרת את מעמדה המועדף של כל סמכות שהיא. לא של אב ולא של רב, ולא של כל מי שמתיימר לדעת יותר, או להתנהג יותר טוב. אין לאף אדם בחברה זכות להטיף מוסר למישהו או לאלפו בינה. כולם שווים.

גם הילד הוא שווה זכויות למבוגר, ואין למבוגר שום זכות להעיר לילד על התנהגותו או לחנכו לערכים. זכותו של הילד לקבוע בעצמו את דרכו. ברצותו יפנה לעצת המבוגר, ברצותו יפנה לו עורף. על אחת כמה וכמה שאין מקום לכפייה, לא כוחנית ולא מוסרית, על הילד. עליו להגיע למסקנה מרצונו החופשי, ללא כל מעורבות מכל סוג שהוא של המבוגר.

הסף, כל מעורבות של החברה בחיי הפרט, וממילא פוטלת את האפשרות לחנך לערכים חברתיים, לאומיים ואחרים.

תפיסה זו מסלקת את האחריות מאדם לזולתו. אב אינו אחראי לבנו. רב אינו אחראי לתלמידו.

הדור הזה אינו אחראי לדור הבא. אין מחויבות אין אחריות. רק עכשוזים פרטני.

ה. תמורות

החיים המודרניים דינמיים. ההתפתחות בקצב מהיר. הדבר מתבטא לא רק בתנאי היצוניים, כגון במכשירים טכנולוגיים, שיפור תנאי החיים, אופנות לבוש וכדו' אלא גם בערכים מוסריים, במושגים אסטטיים, אמנותיים ותרבותיים. לפיכך אין למחנך שום סמכות לחנך תלמיד לערכים מסוימים ולקבוע לו מה יפה ומה מגונה. המחנך מייצג תקופה אחרת ומושגים אחרים, בעוד שבדור הצעיר נקבעים כבר סולמות שונים להערכת טוב ורע, נאה ומגונה.

והתמורות הן מהירות, מסחררות. כל 3-4 שנים נחשבים כיום כתקופה חדשה!

יש חינוך

האמת ניתנה להיאמר שלמרות הטעונוים כבדי המשקל שהבאנו נגר הסמכות לחנך, אין מי שנמנע מלחנך, ומחנך שלא יעשה כן יואשם בעיני עצמו ובעיני החברה כמי שמתנער מאחריות המוטלת עליו. ניקח דוגמאות פשוטות:

הורים מחנכים את ילדיהם להרגלי ניקיון, סדר, בטיחות, נימוסים, מידות, קונים להם משחקים שירגילום לשיתוף חברתי, לתרבות ועוד. הורה שיתן לילדו לשחק באש, בחשמל, או בחצית כביש סואן, יואשם כמי שמפקיר את בנו. או מורה הנכנס לכתה שבה התלמידים מלכלכים, מקללים, מכים, קורעים ומשחיתים, האם ישתוק? אם לא יגיב ולא ישליט סדר בכתה יואשם כמי שלא מילא את אחריותו, ויפטר מתפקידו. יש ערכי יסוד שלא רק הרשות נתונה לחנך עליהם, אלא שחובתם של המבוגרים, בעיקר של הורים ומחנכים, לחנך אליהם לכל הדעות. שאם לא כן הם הפקירו את הדור הצעיר, דרדרו אותו וסיכנו את קיומו.

השאלה היא: היכן עובר הקו החוצה בין ערכי יסוד מוחלטים, לבין ערכים יחסיים ומשתנים, שעליהם מושמעות הטענות העיקריות שאין לחנך עליהם?

הניסיון המודרני העיקרי לנסח ערכי מוסר מוחלטים נעשה ע"י קאנט. עלינו להניח, שלפחות לערכים אלו, תהיה הסכמה כללית לחנך. הצניעות, לפי הבנתי את קאנט, היא ערך מוחלט. צו קטגורי עליון. כי היפוכה - החשפנות והמתירנות - פוגע בחלק גדול של הציבור. החשפנות פוגעת בערך האשה כאישיות רוחנית, ומדגישה את היותה אוביקט גופני שנועד להסב את תשומת לבם של הגברים. המתירנות פוגעת בערך המשפחה. הצניעות לעומתן אינה פוגעת באף אחד לכן היא צריכה להיות צו קטגורי עליון. מדוע לא יחנכו המחנכים לצניעות, למשל?

אלא שגם ערכי המוסר של קאנט כבר אינם מוחלטים. כי הוא הדגיש את הכלל, את החוק המקיף את כל החברה. הוא בפירושו לא התחשב ביחידים ואף לא במיעוט. רק צו קטגורי כללי ומוחלט נחשב בעיניו כערך מוסרי עליון. ואילו התרבות המודרנית מדגישה את הפרט. וממילא את היחסיות והסובייקטיביות, כפי שהוסבר כבר לעיל. ולכן אין צו קטגורי עליון המחייב את כולם. יטפח לו כל אחד את מוסרו עפ"י נחיותו ואנוכיותו.

ובכל זאת כל מורה המופקד על תלמידים לא יוותר על ערכים הנראים בעיניו כיסודיים, סדר וניקיון, זהירות, סבלנות, פתיחות, עזרה לזולת, כבוד הדדי, נימוסי שולחן, אי אלימות, יושר, אמת, הגינות ועוד ועוד.

שאלתנו אפוא, מה הגבול? מהיכן לוקח המחנך את הזכות ואף את החובה לחנך לערכים הנראים לו חשובים, ומהיכן לקח לעצמו את הזכות, ואת חוסר האחריות להימנע מלחנך לערכים אחרים, שאינם חשובים בעיניו? האם דעתו הסובייקטיבית של המחנך היא המרשה לו לכפות את דעתו על חניכיו הקטנים? האם היא המרשה לו להתחמק מאחריותו? מהיכן הזכות הזו?

הזכות והחובה לחנך

תשובתנו היא שהמחנך זכאי לחנך וחייב לחנך לערכים מוחלטים, כי הוא צווה על כך בתורה. שנאמר: "ושנתתם לבניך". והכוונה היא גם לתלמידך. אולם עלינו להקדים ולומר, לא רק שאין סתירה בין צו עליון לבין צו המצפון האנושי, אלא אדרבה צוים אלו מקבילים זה לזה. צו לצו קו לקו.

הצו העליון מקורו בנפש האנושית שנבראה בצלם אלקים. ובלשון הוגי הדעות המעמיקים של היהדות: האדם הוא חלק אלוה ממעל. הצו האלהי אינו עומד מחוץ לאדם ואינו מנוגד למצפון האדם. להיפך, המצפון האנושי הוא העתק והפנמה של הערכים האלהיים המוחלטים והנצחיים. כבר הרמב"ם קבע שהמצוות השכליות, בעיקר המצוות החברתיות המוסריות, טבועות בנפש האדם

ושאין שום מקום להתלבט בהן (שמונה פרקים פ"ו). ובעקבותיו ניסח הרב קוק את המשפט הידוע: סימן ליראת שמים טהורה היא, כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדיה (אוה"ק, ג' ראש דבר, כ"ז). ספרו המוסרי של ר' משה קורדובירו "תומר דבורה" בנוי כולו על היות הנפש האנושית מורכבת מתכונותיו של הצלם האלוקי שבה, ולכן עליה להידמות לאלוקים ככל שניתן.

גם המצוות השמעיות, המקיפות בעיקר את המצוות שבין אדם למקום, סופן להיות חלק טבעי של נפש האדם. החינוך למצוות שואף להביא את האדם להזדהות מלאה עם כל המצוות שבתורה. נכון אמנם שהאינסטינקט הויטאלי של קיבת האדם הרעבה אינו מסוגל להבחין בין בשר חזיר לבשר כשר. ועל כן נאמר: אל יאמר אדם אי אפשי לאכול חזיר. אלא אפשי ואפשי... אולם חינוך של דורות על דורות גרם לכך שנפשו של היהודי בוחלת בבשר פיגולים, באופן טבעי, והאינסטינקט הרוחני שלו לא איפשר לו להעלות על דעתו אפילו הוה אמינא של ספק ספיקא שבשר זה יתעכל במעיו.

ולכן מי שמכר לחברו בטעות בשר חזיר והקונה אכלו בשוגג יכול הקונה לדרוש את כספו חזרה מהמוכר, כי הנאתו מאכילת הבשר בטעות, התחלפה בבחילה למפרע, כשנודע לו שהבשר שאכל היה טרף (חו"מ סי' רל"ד).

הצו הוא - אוטונומי

כשאנו אומרים אפוא שהמחנך מצווה לחנך, אין כוונתנו לומר שהצווי הוא הטרונומי, הנכפה עליו ועל החניך מבחוץ. אלא שהוא אוטונומי. למחנך ולחניך נשמה שנבראה בצלם והיא משתוקקת לעשות טוב ולכן אחריותו וחובתו של המחנך לחשוף את הטוב שבאישיותו של החניך, לטפחו ולעודד את החניך להתגבר על חולשותיו ולהיות טוב.

מי שהוא טוב במהותו, אינו מסוגל להישאר אדיש ושווה נפש לתופעות שליליות. הוא נדחף מעצמו לתקן את החברה, להשפיע עליה להיות טובה יותר. המצוה "ושננתם לבניך" שהיא המקור למצות תלמוד תורה נאמרה בהקשר לאמונת הייחוד, כהמשך לפסוק "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד". אחדותו של ה' מחייבת אמונה באין סופיותו ובבלעדיותו המוחלטים של ה'. מכאן מחויבותו של האדם להכיר בהיותו יציר ה' וחלק ממנו כביכול. גם המחנך וגם החניך שותפים למחויבות זו. המחנך אינו כופה אפוא על החניך ערכים הטרונומיים, אלא מעודד אותו לגלות את האוטונומיה האמתית שלו, את היותו אדם שנברא בצלם. המחנך חייב לעשות זאת משום שהוא מצווה על כך. אך צו זה אינו

הטרונומי, הוא בוקע ועולה מתוך עצמו. המחנך, כדוגמא חינוכית, חש בצורך נפשי להשפיע, לשתף את זולתו באמת המוחלטת. וכאן נקודת המחלוקת בין שתי התפיסות, זו השוללת את החינוך לבין זו המחייבת אותו. השוללת - יוצאת מהנחה שאין אמת מוחלטת. הכל יחסי ומשתנה ולכן אין למחנך זכות לחנך. אך כל בר דעת חש שיש ערכים מוחלטים. ערכי מוסר למשל. הם נובעים מצלם האלקים שבו וממילא מהכרתו שיש מקור מוחלט לערכים. הכרה זו אינה נותנת מנוח. היא בוערת באש בעצמותיו של האדם וכלכל לא יוכל.

אחריותו של המחנך

דוקא קיומה של תפיסה אחרת, זו היחסית, דוחפת את המחנך הערכי לא להשאיר אדיש, אלא לנקוט יוזמה ולהשפיע על החברה השפעה חיובית. הוא לא יכול לאפשר לעולם להידרדר, אדרבה הוא שואף לתקנו במידת יכולתו. הרי מצות החינוך היא משמעותו של אותו פסוק הפותח ב"שמע ישראל" שה' שהוא אלוקינו, אינו רק אלוה פרטי של מי שמכיר בו, אלא "ה' אחד" הוא האל היחיד של העולם כולו, וסופו של העולם כולו שיכיר בו, כי ללא הכרה זו אין לו קיום.

יש מקור עליון ומוחלט לערכים. הם גם טבעיים בנו, אך מקורם בצו האלקי המוחלט. לא רק שאין סתירה בין תפיסה זו לבין היותנו דמוקרטיים, אלא אדרבה, סבורים אנו שהדמוקרטיה היא אמתית יותר רק כאשר אנו מכירים במקור האחד והמשותף לכל המין האנושי וממילא להיותנו שווים. "לפיכך נברא האדם יחידי שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך".

המקור המוחלט של הערכים מחייב גם את שיפורם ושכלולם. דוקא משום היות המקור האלקי אין סופי, אין סוף לאפשרויות ההשתלמות וההתפתחות של התרבות והמוסר. יש מקום לכל דור לחדש, לרענן, לקדם לפתח. והוא חייב לעשות כן, כדי שלא ידרוך במקום ויתנוון. לכן על כל דור לבנות נדבך נוסף קדימה. יש כאן הכרה בתמורות ובדינמיות, אלא שהן אינן מקריות ועיוורות, יש להן מטרה, של התקדמות אמתית לקראת שלמות.

וכאן גם מקום לפרט. כדי שחברה תתקדם יש הכרח שפרטים מוכשרים שבה יצעדו קדימה ויצעידו את החברה כולה. אמן מעלה את רמתה של החברה כולה ע"י יצירותיו האישיות. והוא הדין בתום המוסרי. צדיק משמש דוגמה אישית הראויה לחיקוי וכך החברה מתעלה. אמונת הייחוד אינה מחייבת אחדות. אדרבה, כל אדם ואדם נברא בצלם ייחודי משלו ועליו לפתחו עפ"י נטיותיו האישיות. אין כאן טוטליטריות, השלמות תגיע לשלמותה האמתית דוקא בריבוי הגוונים. יש לכל אדם דרך ייחודית משלו, אולם המגמה הסופית

מטרתם לכל המין האנושי. "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים" המחול הוא מעגל של אנשים, כל אחד עומד במקום אחר, אך במרחק שווה למרכז, כשהמרכז הוא הציר סביבו סובב המחול. במחול זה אין הכרח שכל אחד ירקוד לפי קצב אחיד. העיקר הוא שהנקודה המרכזית משותפת לכולם, וכולם רואים את עצמם מחוללים באותו מחול סביב אותה נקודה.

החינוך האופטימי כפי שהצגנוהו כאן שונה לכאורה מן הקצה אל הקצה מהיאוש מהחינוך המקובל כיום בחברה המערבית. ואעפ"כ יש נקודות מגע משותפות. לא כפייתיות, אלא גילוי המהות הפנימית וטיפוחה. לא אחידות אלא עידוד הפרט לפתח את אישיותו, אך מתוך ראיית המכלול, המכנה המשותף והמטרה המשותפת של החברה כולה. הכרה בהתקדמות, של בניית נדבכים נוספים מבלי לסתור את הישגים, אדרבה תופסת נדבכים על יסודות מוצקים.

יש סמכות לחנך ועל החניך להכיר בסמכות. הכרה זו אינה כפייתית, היא חייבת להיעשות מתוך הערכת המחנך, אהבתו והזדהות עמו. כשהחניך מכיר בכך שגם מחנכו מתאמץ אף הוא לטפח את אישיותו, להתקדם בידיעותיו ובהתנהגותו, הדבר ישמש לו כדוגמא אישית שיש ללכת בדרכיה. הסמכות קיימת בדרך טבעית, כי כולנו מכירים בעליונותם של גדולים מאתנו, ומעל כולם הגדול שבכולם, מקור הסמכויות - ה' אחד.

דווקא על רקע האוירה האנרכיסטית וההירדררות החינוכית השוררת כיום האחריות שחש המחנך הערכי היא גדולה וכבדה להציל את הניתן להציל ולשמש דוגמא לאחרים, שאפשר לחנך, צריך לחנך וניתן גם להצליח בחינוך. לגדל דור צעיר בעל הכרה עצמית המסוגל להתמודד עם האוירה הקיימת, לטהרה ולהאירה.